

УДК 821.163.1"16/17."09:091

«Келійний літописець» Дмитра Туптала та «Слово о полку Ігоревім»

Леонтій ВОЙТОВИЧ

Автор статті пропонує версію, відповідно до якої примірник «Слова о полку Ігоревім», який потрапив до А.Мусіна-Пушкіна у складі «Хронографа» з монастирської ризниці Спасо-Ярославльського собору, був відомий Дмитрові Тупталу, ймовірно, скопійований для нього з примірника, який зберігався у бібліотеці чернігівських Ольговичів. Одним із аргументів на користь цієї версії є посилання Дмитра Туптала на «Хронограф» Спасо-Ярославльського монастиря. Автор статті вважає свою версію набагато вірогіднішою за версію Е.Кінана про те, що «Слово» написав чеський єзуїт Й.Добровський.

Ключові слова: автентичність, хронограф, книгозбірня, рукопис.

Останнім часом знову спалахнула дискусія навколо найбільшої пам'ятки, що збереглася від літератури Київської Русі, «Слова о полку Ігоревім»¹. Версію Е.Кінана щодо чеського славіста Й.Добровського (1753-1829)² як автора «Слова» багато хто сприйняв як факт, що майже не потребує доведення. Чи справді американському вченому вдалося все так однозначно з'ясувати?

Згадка у «Слові» про Пліснесько завжди викликала суперечки. Один із найважливіших аргументів Е.Кінана якраз і базується на впевненості, що Й.Добровський міг довідатися про Пліснесько, розташоване на території, приєднаній до Австрії в 1772 р. Але у XVIII ст.,

1 Дмитриев Л.А. История первого издания «Слова о полку Игореве». Материалы и исследования / Отв. ред. Д.С.Лихачев. – М. – Л., 1960 [фотокопія першого видання – С.77-132, давньоруський текст – С.257-266]; «Слово о полку Игореве» – памятник XII века / Отв. ред. Д.С.Лихачев. – М. – Л., 1962; «Слово о полку Игореве». Древнерусский текст и переводы. – М., 1965; Слово о полку Игореве / Вступ. статья и подготовка текста Д.Лихачева. – М., 1987; Літописні оповіді про похід князя Ігоря / Упоряд. В.Ю.Франчук. – К., 1988.

2 Кінан Е. Чи міг Ярослав Галицький 1185 року стріляти в султанів? // Кінан Е. Російські історичні міти. – К., 2003. – С. 252-268.

як і нині, цей населений пункт називався Підгірці. І тільки після перших розкопок городища, які було розпочато в 1810 р. (тобто після появи «Слова») та матеріяли яких почали публікувати з 1882 р.³, з'явилися спроби ототожнити його з літописним Пліснеськом, згаданим в Іпатіївському літописі під 1188 і 1232 рр. При цьому виходили з місцевої топоніміки, публікації на тему якої з'явилися аж наприкінці ХХ ст. Загальноприйнято ця версія стала досить пізно⁴, а до того Пліснесько ототожнювали з с. Плоским поблизу Києва⁵. Довідатися про Пліснесько Й.Добровський міг, тільки побувавши в с. Підгірці на межі нинішніх Золочівського та Бродівського районів Львівської області.

Ще наївнішим виглядає інший аргумент – ніби в Галичі не могли знати титулу «султан». Е.Кінан не звернув уваги, що руські дружини були учасниками битви при Манцикерті в 1071 р. проти сельджуцького султана Арп-Арслана III; відтоді сельджуцькі султани постійно оточували візантійські володіння та були учасниками чорноморської торгівлі; Андроник Комнин, який знайшов притулок при дворі Ярослава Осмомисла, також перебував і при дворах сельджуцьких султанів; цілком можлива участь галицької дружини у битві візантійців із іконійським султаном Килидж-Арсланом II при Міріякефалоні 27.09.1176 р.⁶ Крім того, здається, цей титул використовували навіть половці (у словнику з XIV ст. саме у версії «солтан»⁷). Приймавши власний сумнівний висновок за аксіому, Е.Кінан вирішив, що Ярослав Осмомисл стріляв із альтани (!), а цей термін пізнього походження, що є доказом неавтентичности «Слова». Джерела ж свідчать, що Ярослав Осмомисл не брав участі у військових походах узагалі. Дослідження його скелета, які провів С.Горбенко, дозволяють говорити про наявність спадкової хвороби Переса⁸, при якій стрільба з лука неможлива (при стрільбі

3 Zbiór wiadomości do Antropologii Krajowej. – Kraków. – Т. 6. – 1882. – S. 58-61; Т. 7. – 1883. – S. 47-50; Т. 8. – 1884. – S. 94-99.

4 Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. – Львів, 1957. – С. 25, 30.

5 Материал для историко-географического словаря России. – Ч. 1. Географический словарь русской земли (IX-XIV ст.) / Сост. и изд. Н.Барсов. – Вильна, 1865. – С. 163; Словарь-справочник «Слова о полку Игореве». – М. – Л. – Вып. 1. – 1965. – С. 20; Вып. 4. – 1973. – С.83.

6 Назаренко А.В. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX-XII веков. – М., 2001. – С. 636.

7 Плетнева С. Половцы. – М., 1990. – С. 120-122.

8 Горбенко С.О. Ярослав Осмомисл. Реконструкція антропологічна та історична. – Львів, 1996.

з лука потрібно впертись обома ногами в землю або у стремена, що нереально для людини з дефектом колінного суглоба). І взагалі це не буквальный, а образний вислів у тексті «Слова», що мали би помітити тутешні прихильники Е.Кінана.

Чиненайвразливіший бікарґументації противників автентичности «Слова» – «харалужні мечі». Харалужні мечі – це мечі, які виготовляли в с. Харалуг на Волині⁹ (нині Корецького району Рівненської області). Температура плавлення заліза (1539 градусів за Цельсієм) до XV ст., коли було сконструйовано повітродувні міхи з водяним приводом, була недосяжною. Тому для виплавки сталі використовували болотяну руду, яку легше було обпалювати в деревному вугіллі, отримуючи губчастий злиток – крицю, що, крім заліза, містила в собі й спечені шлаки, які вилучалися шляхом тривалої ковки. Отримані заготовки – штаби – йшли на виготовлення мечів та іншої зброї. З огляду на брак сировини відповідної якості більшість мечів, судячи з археологічних знахідок, була предметом імпорту. Місцеві майстри, поодинокі свідчення про котрих не завжди певні, використовували імпортні штаби. В околицях с. Харалуг і сусідніх сіл Залізняця та Коловерть є значні поклади болотної руди з умістом заліза 20-30%. Криця, знайдена в с. Харалуг, відрізняється від інших. Донецький металург В.Святящук, який уже тривалий час займається цими дослідженнями, переконаний, що у процесі термообробки харалужна сталь набувала ударної в'язкості з достатньою твердістю. Такі леза не кришилися і слабо притуплювалися¹⁰.

Напевно, «харалужні мечі» волинян мали специфіку, зрозумілу професіоналам, і це автор «Слова» вважав за необхідне підкреслити. У цьому ж тексті «залізні папорзи під шеломи латинськими» – ще одна специфічна деталь (дослідники пропонують читати «папорзи» як «паворзи» – зав'язки з ремінців, укріплені залізними пластинами, які лежали поверх кольчуги, на відміну від руських шоломів, у яких зав'язки були з шовку та знаходилися під кольчугою¹¹). Про загадку

9 Савка М.Т., Тимчишин Я.Д. До історії виробництва «мечів харалужних» // УІЖ. – 1965. – №10. – С. 123-125.

10 Дмитриевский А. Вначале были мечи харалужные // Донецький краєж. – №1777. – 16.03.2005 р.

11 Лотман Ю.М. О слове «папорзи» в «Слове о полку Игореве» // Труды Отдела древнерусской литературы. – Т. 14. – 1958. – С. 39-40

«мечів харалужних» дискутують давно¹². Слово «харалуг» виводять від тюркського чи татарського «хара-лик», перекладаючи як «узірчаста сталь, булат»¹³. Якщо ця версія правильна, то харалужні мечі, як і інші булатні леза, кували зі штаб різносортової сталі зі спеціальною технологією гартування та відпуску.

Звідки міг здогадуватися про «мечі харалужні» Й.Добровський? Невже можливий такий «дикий» збіг?

Так само доволі проблематична впевненість, що князь Ярослав Володимирович не контролював і не будував моста на Дунаї¹⁴. Фрагмент, присвячений галицькому князеві, переконливо інтерпретував російський історик М.Тихоміров¹⁵ як ремінісценцію бойових дій 1185-1186 рр., коли галицький князь не дав угорському війську вдарити у спину повсталим болгарам. У «Слові» читаємо, що Ярослав «заступив королю шлях, замкнув Дунаю ворота». Це явне свідчення блокади проходів у Болгарію. Замкнути Дунаю ворота найкраще було в районі Залізних воріт, в ущелині, де Дунай, затиснутий відрогами Трансильванських Альп і горами Магоча, які підступають до них із другого боку. Тоді й фраза «меча бремени чрез облаки» означала певний реальний факт, спогади про який покликани були оживити для сучасників картину переправи катапульта і пороків, які разом із лучниками могли «замкнути» Залізні ворота¹⁶. Саме цей епізод здатний був відіграти вирішальну роль під час болгаро-візантійської війни. Напевно, удар у спину угорським військам міг змінити перебіг подій або навіть призвести до цілковитої поразки Асенів.

«... рища тропу Траяню чрез поля на горы» – також ремінісценція болгарської війни¹⁷. За Д.Ангеловим, «Троянів прохід» – це гірський прохід

12 *Арендт В.В.* К вопросу о «мечах харалужных» «Слова о полку Игореве» // Сборник статей к 40-летию ученой деятельности академика А.С.Орлова. – Л., 1934; *Архангельский Л.* О мечах харалужных // Калашников. – 2003. – №1.

13 *Корш Ф.Е.* Турецкие элементы в языке «Слова о полку Игореве» (Заметки к исследованиям П.М.Мелиоранского // Известия Отделения русского языка и словестности. – Т. 7. – Кн. 4. – 1903. – С. 47-54; *Мелиоранский П.М.* Вторая статья о турецких элементах в языке «Слова о полку Игореве» (Ответ Ф.Е.Коршу) // Там само. – Т. 10. – Кн. 2. – 1905. – С. 84-88; *Ржица В.Ф.* Восток в «Слове о полку Игореве» // Слово о полку Игореве / Сборник статей под ред. И.Г.Клобуковского и В.Д.Кузьминой. – М., 1947. – С.182; *Менчес К.* Восточные элементы в «Слове о полку Игореве». – Л., 1979. – С. 156-157.

14 Див., напр.: *Майоров А.В.* Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. – СПб., 2001. – С. 218-232.

15 *Тихомиров М.Н.* Киевская Русь // Тихомиров М.Н. Древняя Русь. – М., 1975. – С. 31-34.

16 Там само. – С. 33.

17 Там само. – С. 34.

від Пловдива, званий пізніше Василицею, добре відомий у болгаро-візантійських війнах XII-XIV ст.¹⁸

«По Дунаю гради укріпив, купцями населив, торгуючими через море во Греки...» – результати діяльності Ярослава в Нижньому Подністров'ї та Подунав'ї. Тоді, ймовірно, і розцвіли такі міста, як Малий Галич (нині – Галац) неподалік від місця, де впадає Серет у Дунай, чи Бирлад, згадані в переліку «міст дальніх і ближніх».

Відома грамота князя Івана Ростиславича мезибірським купцям від 20.05.1134 р., де згадано його володіння в Пониззі Дністра та Дунаю, серед яких Малий Галич (Галац), Бирлад і Текуч¹⁹. Автентичність грамоти визнавали П.Голубовський²⁰, І.Богдан²¹, М.Дашкевич²², П.Мутафчієв, М.Грушевський²³, В.Пашуто²⁴, А.Насонов²⁵, М.Львченко²⁶, А.Фроловський²⁷, А.Зімін²⁸, В.Потін²⁹, М.Брайчевський³⁰, Р.Рабінович³¹, Л.Войтович³² і

18 *Ангелов Д.* Съобщително-операционни линии и осведомителна служба във войните и външно-политическите отношения между България и Византия през XII-XIV вв. // Известия на Българското Историческо Дружество. – Кн. 22-24. – София, 1948. – С. 219.

19 *Памятники русского права.* – Вып. 2. – М., 1953. – С.26.

20 *Голубовский П.В.* Печениги, торки и половцы до нашествия татар. История южнорусских стезей IX-XII вв. – К., 1884. – С. 207.

21 *Богдан И.И.* Грамота князя Ивана Ростиславича Берладника 1134 г. // Труды VIII Археологического Съезда. – Т. 2. – М., 1895. – С. 173-176.

22 *Дашкевич Н.П.* Грамота Ивана Ростиславича Берладника 1134 г. // Сб. стат. по истории права, посвящ. М.Ф.Владимирскому-Буданову его учениками и почитателями / Под ред. М.Н.Ясинского. – К., 1904. – С. 366-369.

23 *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. 2. – Львів, 1905. – С. 421-422.

24 *Пашуто В.Т.* Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С. 169-171.

25 *Насонов А.Н.* «Русская земля» и образование территории Древнерусского государства. – М., 1951. – С. 143.

26 *Львченко М.В.* Очерки по истории русско-византийских отношений. – М., 1956. – С. 437-438.

27 *Фроловский А.В.* Чешско-русские торговые отношения X-XII вв. // Международные связи России до XVII в. – М., 1961. – С.75.

28 *Зимин А.А.* Историко-правовой обзор. Грамота Ивана Ростиславича Берладника // Памятники русского права. – Вып .2. – М., 1966. – С. 30-31.

29 *Потин В.М.* Древняя Русь и европейские государства в X-XIII вв. – Л., 1968. – С. 228-229.

30 *Брайчевський М.Ю.* Географічні межі Галицького князівства близько 1185 р. (з коментарів до «Слова о полку Ігоревім») // Галич і Галицька земля. Збірник наукових праць. – Київ – Галич, 1998. – С. 26-27.

31 *Рабинович Р.А.* Призрачная Берладь. О достоверности одной фальсификации // Stratum plus. – Санкт-Петербург – Кишинев – Одесса. – 1999. – №5.

32 *Войтович Л.* Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, політична і суспільна роль. – Львів, 2000. – С. 152.

А.Майоров³³. Прихильники версії щодо фальсифікату, крім загального скепсису, поважних аргументів не висунули (А.Соболевський³⁴, П.Панаїтеску³⁵, М.Мохов³⁶, М.Котляр³⁷, П.Павлов³⁸, В.Спінеї³⁹, С.Каштанов⁴⁰, Б.Перхавко⁴¹). Оригінал і первинна копія грамоти втрачені ще в ХІХ ст. Усі можливі клавзули грамоти вивчено, і довести її підробку, як і безсумнівну автентичність, навряд чи можливо.

З доказів новіших коментаторів пам'ятки заслуговує на увагу думка Г.Літаврїна, який, не погоджуючись із М.Бібіковим, обґрунтував тезу, що область у межиріччі Дністра та Серету і Нижнє Подунав'я були воротами між морем і Карпатами, через які в ХІ-ХІІ ст. кочовики проникали на Балкани. Не маючи сил зайняти цей район, Візантія не заперечувала проти того, щоби його опанував сильний галицький князь, відокремлюючи стосунки з ним від стосунків із Києвом⁴². Про це свідчить і тісний союз Візантії з Галицьким князівством у середині ХІІ ст., й відновлення цього союзу в часи Романа Мстиславича.

Про давню приналежність цих територій до Галицької землі свідчить і низка інших аргументів, зокрема топонімічних⁴³, а також долучення вірменських парафій у Сереті, Сочаві (Сучаві) та Молдові

³³ *Майоров А.В.* Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. – СПб., 2001. – С. 220-222.

³⁴ *Соболевский А.И.* Грамота кн. Ивана Берладника 1134 г. // Труды VIII Археологического Съезда. – Т. 2. – М., 1895. – С. 173-176.

³⁵ *Panaitecu P.P.* Diploma barladeana din 1134 si hrisovul lui lung Koriatovici din 1347 // Revista istorica Romana. – 1932. – Т. 2. – V. 1.

³⁶ *Мохов Н.А.* Молдавия эпохи феодализма. – Кишинев, 1964. – С. 82-83.

³⁷ *Котляр М.Ф.* Русь на Дунаї // Український історичний журнал. – 1969. – №9. – С. 20-22.

³⁸ *Павлов П.* За руското присъствие на Долни Дунав и българо-русские връзки през ХІ-ХІІ // Добруджа. – Сб. 3. – 1986. – С. 12-13.

³⁹ *Spinei V.* Moldova in secolate XI-XIV. – Chisinau, 1994. – P. 21.

⁴⁰ *Каштанов С.М.* Из истории русского средневекового источника. Акты X-XVI вв. – М., 1996. – С. 71-72.

⁴¹ *Перхавко Б.В.* Князь Иван Берладник на Нижнем Дунае // Восточная Европа в древности и средневековье. Политическая структура Древнерусского государства. VIII Чтения памяти чл.-кор. АН СССР В.Т.Пашуто. – М., 1996.

⁴² *Литаврин Г.Г.* Русь и Византия в ХІІ веке // Литаври Г.Г. Византия и славяне. – СПб., 1999. – С. 505-506.

⁴³ Ці аргументи було зібрано в доповіді Андріяна Шийчука (Румунія) «До питання південних кордонів Галицької Русі (за матеріалами візантійської історіографії)», виголошеній на П'ятому міжнародному конгресі українців у Чернівцях 28.08.2002 р. на засіданні секції «Галицько-Волинське князівство». На жаль, вони залишилися неопублікованими.

до Львівської вірменської єпископії в кондаку від 13.08.1388 р. католикоса Теодорова II, зі згадкою про Львів як «найблагословеннішу, що охороняється Богом, столицю, славному матір міст християнських королів», що відбиває часи Галицько-Волинської держави⁴⁴.

Цікаві також дослідження львівського археолога М.Рожка⁴⁵. Ярослав Осмомисл справді «підпер гори Угорські своїми залізними полками», Карпатська лінія оборони була неприступна, і тому угорське військо здійснювало походи на Галич в обхід – через Сянок і Перемишль.

У «Слові» багато княжих імен, деякі з них (наприклад, дрібних полоцьких князів) ані Й.Добровському, ні будь-якому іншому вченому XVIII ст. взяти було практично нізвідки. Для чого було вигадувати Бояна, який оспівував таких самих дрібних тмутараканських князів? Тим часом для сіверського скальда, для котрого Боян як скальд синів Святослава Ярославича був взірцем, пошана останнього була зрозумілою.

Давно встановлено, що автор «Слова» тонко розумівся на політичній географії Русі, на генеалогії Рюриковичів і їхній політичній ієрархії, на лицарському побуті, військовій справі та соколиному полюванні⁴⁶. Це все зрозуміло для княжого скальда, котрий жив духом княжого двору та сам був учасником походів і полювань, але зовсім неможливо для вченого єзуїта, котрим був Й.Добровський.

«Слово» вивчають давно, і процес цей триває⁴⁷. Крім спроб

44 Дашкевич Я. Давній Львів у вірменських та вірмено-кипчацьких джерелах // Україна в минулому. – Вип. 1. – Київ – Львів, 1992. – С. 10-11.

45 Рожко М.Ф. Карпатські фортеці доби Київської Русі // Київська Русь: культура, традиції. – К., 1982. – С. 12-20; Рожко М.Ф. Тустань – давньоруська наскельна фортеця. – К., 1996; Рожко М.Ф. Міста, дерев'яне будівництво, наскельні та оборонні споруди Карпат IX-XIV ст. // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. – Т. 1. – Львів, 1999. – С. 361-460; Рожко М.Ф. Наскельні оборонні комплекси Карпат на території України і Польщі (проблеми дослідження та інтерпретації) // Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть. Матеріали Міжнародної наукової археологічної конференції. 30-31 березня 2001 року. – Львів, 2001. – С. 268-276.

46 Див.: Чернов А. Три імени автора «Слова о полку Игореве» – 2006 / chernov-trezniv.narod.ru

47 Орлов А.С. «Слово о полку Игореве». – М., 1923 (підтримка гіпотези М.Карамзіна, що автор «Слова» походив із Галича – С. 28-31); Федоров В.Г. Кто был автором «Слова о полку Игореве». – М., 1956; Махновець Л.І. Із дослідження «Слова о полку Ігоревім» // Радянське літературознавство. – К., 1958. – №1. – С. 39-42; Кудряшов К.В. Еще раз к вопросу о пути Игоря в Половецкую степь // Труды Отдела древнерусской литературы. – Т. 14. – 1958. – С. 49-60; Греков Б.Д. Избранные труды / Под ред. Л.В.Черепнина и В.Т.Пашуто. – Т. 2. – М., 1959 [автор «Слова» – С. 428-439]; Ржиґа В.Ф. Автор «Слова о полку Игореве» и его время // Археографический ежегодник за 1961 год. – М., 1962. – С. 3-17; Лихачев Д.С. Когда

сенсаційного викриття фальсифікату, захоплення високою поезією твору, безплідних пошуків автора та пояснень «темних місць», досліджено чимало проблем, пов'язаних із генеалогією Рюриковичів. З цього погляду, можна наголосити на дослідженнях М.Грушевського⁴⁸ та Б.Яценка⁴⁹.

Отже, питання неавтентичності «Слова о полку Ігоревім» залишається далеким від вирішення. Аргументи Е.Кінана не виглядають переконливими та не знімають згаданих проблем, перш за все «мечів харалужних». Частина послідовників Е.Кінана горить бажанням

было написано «Слово о полку Игореве»? // Вопросы литературы. – 1964. – №8. – С. 132-160 [щодо концепції А.Зіміна]; *Котляр М.Ф.* Чи міг Роман Мстиславич ходити на половців раніше 1187? // Український історичний журнал. – 1965. – №1. – С. 117-120; *Котляр М.Ф.* Загадка Святослава Всеволодовича київського // Український історичний журнал. – 1967. – №6. – С. 104-109; Словарь-справочник «Слова о полку Игореве» – М. – Л. – Вып. 1. – 1965; Вып. 2. – 1967; Вып. 3. – 1969; Вып. 4. – 1973; Вып. 5. – 1978; *Рыбаков Б.А.* Русь в эпоху «Слова о полку Игореве» // История СССР. С древнейших времен до наших дней. – Т. 1. – М., 1966. – С. 573-639; *Рыбаков Б.А.* Русские летописцы и автор «Слова о полку Игореве». – М., 1972; *Зимин А.А.* Когда было написано «Слово»? // Вопросы литературы. – 1967. – №3. – С. 135-152; *Кузьмин А.Г.* Мнимая загадка Святослава Всеволодовича // Русская литература. – 1969. – №3. – С. 104-109; *Франчук В.Ю.* Мог ли Петр Бориславич создать «Слово о полку Игореве» // Труды Отдела древнерусской литературы. – Т. 31. – 1976. – С. 77-93; «Слово о полку Игореве» и его время / Отв. ред. Б.А.Рыбаков. – М., 1985; Исследования «Слова о полку Игореве» / Отв. ред. Д.С.Лихачев. – Л., 1986; «Слово о полку Игореве». Комплексные исследования / Отв. ред. А.Н.Робинсон. – М., 1988; *Абрамов М.А.* К проблеме авторства «Слова о полку Игореве» // «Слово о полку Игореве» и мировоззрение его эпохи. – К., 1990. – С. 154-163 (версія про авторство Єфросинії Ярославни).

48 *Грушевський М.* Історія української літератури. – Т. 2. – К., 1993. – С. 159-221 [примітки С.К.Росовецького з бібліографією проблеми – С. 244-258].

49 *Яценко Б.И.* Солнечное затмение в «Слове о полку Игореве» // Труды Отдела древнерусской литературы. – Т. 31. – 1976. – С. 114-118; *Яценко Б.И.* Кто такой Борис Вячеславич «Слова о полку Игореве»? // Там само. – С. 296-404; *Яценко Б.И.* Про Золоте Слово Святослава Київського // Радянське літературознавство. – 1976. – №5. – С. 53-59; *Яценко Б.И.* Северские князья в «Слове о полку Игореве» // Русская литература. – 1981. – №3. – С. 108-109; *Яценко Б.И.* Князь Игорь у «Слові о полку Ігоревім» // Київська Русь. Культура. Традиції. – К., 1982. – С. 53-56; *Яценко Б.И.* Лаврентьевская повесть о походе Игоря Святославича в 1185 году // Русская литература. – 1985. – №3. – С. 31-42; *Яценко Б.И.* Черниговская повесть о походе Игоря Святославича в 1185 году // Исследования «Слова о полку Игореве». – Л., 1986. – С. 38-57; *Яценко Б.И.* О некоторых особенностях рукописи «Слова о полку Игореве» // Труды Отдела древнерусской литературы. – Т. 45. – 1992. – С. 351-363; *Яценко Б.И.* Димитрий Ростовский и «Слово о полку Игореве» // Русская литература. – 1996. – №4. – С. 117-122; *Яценко Б.И.* «Слово о полку Ігоревім» та його доба. – К., 2000; *Яценко Б.И.* У полоні власних містифікацій (про статті Е.Кінана та Г.Грабовича) // Слово і час. – 2002. – №5. – С. 22-29 [той самий текст: Медієвістика. – Вип. 3. – 2002; Русская литература. – 2002. – №3]; *Яценко Б.И.* І ще про автентичність «Слова о полку Ігоревім» // Слово і час. – 2003. – №7. – С. 30-34.

якнайшвидше викрити «фальсифікат», інша – продемонструвати власну ерудицію, та боюся, що дехто упереджено виходить із упевненості, що в часи Київської Русі таку пам'ятку просто не могли створити. Але значно менше шансів створити її було наприкінці XVIII ст., та ще й у чеського вченого.

Набагато вірогідніше виглядає «віднайдення» «Слова» А.Мусінім-Пушкіним, до якого пам'ятка потрапила у складі «Хронографа» з монастирської ризниці Спасо-Ярославльського собору⁵⁰. У тому самому збірнику був і «Временник еже нарицается летописание рускых князеи и земля Рускыя»⁵¹. Дмитро (Данило Савич) Туптало (1651-1709), призначений митрополитом Ростовським, до єпархії якого належав Спасо-Ярославльський монастир, одразу ж після прибуття на нове місце 1.03.1702 р. розпочав нову велику працю: написання зведеної історії від сотворення світу до народження Ісуса Христа. Ця праця отримала назву «Келійний літописець». Вона збереглась у рукописі⁵². Створюючи «Келійний літописець», Дмитро Туптало використовував «Хронограф» Спасо-Ярославльського монастиря. В.Калугін, аналізуючи тексти фрагментів «Келійного літописця» Дмитра Туптала, виписаних із цього «Хронографа», встановив, що митрополит користувався «Хронографом», знаним як «Літописець Еллінський і Римський»⁵³. Цікаво також, що у списку цього «Хронографа» відразу ж за його текстом розміщений текст «Временника еже нарицается летописание рускых князеи и земля Рускыя», який також був другим у збірнику А.Мусіна-Пушкіна. Як установив той самий В.Калугін, у Спасо-Ярославльському монастирі з кінця XVII ст. до 80-их рр. XVIII ст. існувало одночасно або в різний час щонайменше три «Хронографи». Один із них, в якому був текст «Слово о полку Ігоревім», і потрапив до А.Мусіна-Пушкіна⁵⁴.

Проте О.Творогов, який досліджував склад мусін-пушкінського збірника, досить переконливо довів, що у збірнику фігурував «Хронограф» Поширеної редакції 1617 р.⁵⁵. Цей «Хронограф» був у ризниці Спасо-

50 *Дмитриев Л.А.* К вопросу об истории открытия рукописи «Слова о полку Игореве» // Русская литература. – 1981. – №3. – С.72.

51 *Лихачев Д.С.* О русской летописи, находящийся в одном сборнике со «Словом о полку Игореве» // Труды Отдела древнерусской литературы. – Т. 5. – 1947. – С. 139-141.

52 *Димитрий Ростовский.* Келейный летописец // Отдел рукописей Государственного исторического музея. Синодальное собрание. – №58.

53 *Калугин В.В.* Об одном источнике «Келейного летописца» Дмитрия Ростовского // Археографический ежегодник за 1982 г. – М., 1983. – С.107-110.

54 Там само. – С.111.

55 *Творогов О.В.* К вопросу о датировке мусин-пушкинского сборника со «Словом о полку Игореве» // Труды Отдела древнерусской литературы. – Т. 31. – 1976. – С. 139.

Ярославльського монастиря наприкінці XVII ст., але архимандрит Йосиф забрав його зі собою в 1700 р. до Краснослободського Пензенського монастиря, куди самого Йосифа перевели зі Спасо-Ярославльського монастиря⁵⁶. Крім того, з тексту «Келійного літописця» видно, що виписки зроблено не з цієї пам'ятки.

Покидаючи Чернігів, Дмитро Туптало, якого призначили Сибірським митрополитом (із допомогою Каріона Істоміна та Стефана Яворського вдалося потім змінити Тобольськ на Ростов), розумів, що навряд чи повернеться назад. Він також розумів, що не матиме змоги користуватися тими багатими матеріялами, які містили бібліотеки Києва та Чернігова. Він тягнув час, навіть прикинувся хворим. За цей період у Чернігові (або навіть у Москві в Чудовому монастирі чи в патріяршій канцелярії, яка під орудою К.Істоміна ще продовжувала функціонувати в 1700-1701 рр.) могли скопіювати для нього найнеобхідніші для подальшої роботи матеріяли. Відомо, що він продовжував працювати над трьома темами: написанням згаданої зведеної історії від сотворення світу до народження Ісуса Христа, працею про походження слов'ян і трактатом, умовно названим «Роздуми про смерть». Текст «Слова» ніби не пасує до жодної з цих трьох тем, але для письменника Дмитра Туптала, який назавжди покидав рідну землю, він міг мати особливу вагу, тож святитель, можливо, взяв рукопис пам'ятки зі собою. «Слово» сіверського скальда могло бути у бібліотеці чернігівських Ольговичів (Ігор Святославич закінчив свої дні в 1202 р. в Чернігові). «Уламки» бібліотеки Ольговичів розפורшилися серед їхніх численних нащадків. Наприклад, «Ізборник» 1073 р. потрапив до родини князів Щербатових і «вплив» також у XVIII ст. «Слово» могло бути переписане за дорученням Дмитра Туптала та разом із «Хронографом» Поширеної редакції 1617 р. і «Временником еже нарицается летописание руских князеи и земля Руския» й іншими матеріялами скласти один збірник, який митрополит забрав зі собою. Працюючи над «Келійним літописцем», митрополит переглядав рукописи, що були у книгозбірнях його єпархії. Виявивши у Спасо-Ярославльському монастирі «Літописець Еллінський і Римський», у якому були відомості, відсутні у «Хронографі» Поширеної редакції 1617 р., митрополит використав це джерело, пославшись на нього як на «Хронограф» Спасо-Ярославльського монастиря. Куди цей «Хронограф» помандрував пізніше, не відомо, та 1.07.1709 р., ще за життя митрополита, в описі

⁵⁶ *Калугин В.В.* Об одном источнике... – С. 110.

майна цього монастиря фігурує «Книга Гранограф писменная в деств в переплете». А в 50-их рр. XVIII ст. ярославлівець В.Крашенінніков, пишучи книгу «Опис земноводного кола», використовував «Большой рукописный Гранограф Спасова-Ярославского монастиря», який, судячи з тексту, був «Хронографом» Поширеної редакції 1617 р.⁵⁷ Отже, напевно, це і був той самий збірник Дмитра Туптала, який митрополит, уже передчуваючи близьку смерть, помістив у ризницю монастиря, де полюбляв бувати, працюючи над власними творами.

Зрозуміло, що викладене є тільки версією, та ця версія куди вірогідніша, ніж версія Е.Кінана про чеського єзуїта Й.Добровського як автора «Слова».

«Keleynny Litopysets» by Dmytro Tuptalo and «Word about Ihor's Regiment»

Leontiy VOYTOVYCH

The author of the article offers a version according to which a copy of «Word about Ihor's Expedition», which happened to reach rev.I.Musin-Pushkin in the contingent of Chronograph from a monastery sacristy of Spaso-Yarosval cathedral, was known by Dmytro Tuptalo. Possibly, it was copied for him from the copy kept in the library of the family of the Chernihiv Olhovychs. One of the arguments for this version is Dmytro Tuptalo's reference to Chronograph of Spaso-Yaroslav Monastery. The author considers this version to be more credible than the one of E.Kinan who said that The Word was written by a Czech Jezuit Y.Dobrovskiy.

Key words: authentics, chronograph, library, manuscript.

57 *Моисеева Г.И.* Спасо-Ярославский хронограф и «Слово о полку Игореве» // К истории сборника А.И.Мусина-Пушкина со «Словом». – Л., 1977. – С. 28-33.
